

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
Книга XXXI

**БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРОЖДЕНСКО ЦЪРКОВНО-ИСТОРИЧЕСКО
НАСЛЕДСТВО В БЕЛОМОРИЕТО**

II. НАДПИСИ НА ИКОНИ И ПЛАЩАНИЦИ

Георги Митринов

Институт за български език, БАН

**THE HISTORICAL CHURCH HERITAGE
FROM BULGARIAN REVIVAL IN WESTERN THRACE
AND EASTERN AEGEAN MACEDONIA**

II. INSCRIPTIONS ON ICONS AND CLOAKS

Georgi Mitrinov

Institute for Bulgarian language, Bulgarian Academy of Sciences

Резюме. В публикацията са разгледани надписи (кирилски и гръцки) на икони и плащаници от някогашни български църкви в Беломорието (Западна Тракия и Източна Егейска Македония). Представят се нови данни за българското църковно-историческо наследство в проучвания район. С това се поставя началото на по-системни проучвания, свързани с българската възрожденска история в Беломорието.

Ключови думи: български език, история на езика, епиграфия, графични особености, иконография

Abstract. The article studies the inscriptions (Cyrillic and Greek) on the icons and cloaks of former Bulgarian churches in the Western Thrace and Eastern Aegean Macedonia. It presents new data on the Bulgarian ecclesiastical and historical heritage in the geographical area under consideration. In this way, it marks the inauguration of more systematic studies related to the history of the Bulgarian Revival in the Aegean.

Keywords: Bulgarian language, language history, epigraphy, graphic peculiarities, iconography

Настоящата публикация е продължение на появилите се на страниците на *Известията на Института за български език*, кн. XXVIII и XXIX, два материала, посветени на българското възрожденско църковно-историческо наследство в Беломорието (Митринов/Mitrirov 2015, 53–87; 2016, 107–131). В нея са разгледани епиграфски паметници от църквите в някогашните многобройни български християнски села в Западна Тракия и Егейска Македония, като са представени надписи на икони. Има сведения за повече оцелели епиграфски паметници, но все още не е осъществен достъп до тях.

I. Досега цялостно изследване, посветено на иконописи от някогашните български църкви в Беломорието, не е правено. И това е така, защото все още няма възможност за провеждане на проучване в множество днешни действащи църковни храмове, както и в църковните музеи на Северна Гърция. Но в отделни изследвания на гръцки специалисти се откриват интересни данни за българското минало на тези храмове. Интересно в това отношение е изследването на Г. Цигарас за иконописите в църквите на Ксантийската епархия (Цигарас/Tsigaras 2004). В това проучване, включващо богат илюстративен материал, се откриват следи от български надписи, както и данни за антропонимия от български произход, в ктиторски надписи на икони в църквите: „Св. Параскева“ на с. Авдира; „Сретение Господне“ в с. Енисеа; „Св. Архангели“ в с. Кавакиу; „Св. Йоан Предтеча“ в гр. Ксанти; „Свето Благовещение“ в Ставруполис (старо Еникьой) (Мутафов, Куюмджиев/Mutafov, Kuyumdzhiev УДК 75.035, 235). Несъмнено такава е картината и в други някогашни български църкви от останалите райони на Егейска Македония и Западна Тракия, в днешна Северна Гърция.

И в този раздел на изследването епиграфският материал може да се раздели на две основни групи: епиграфски паметници, изписани с кирилско писмо, и такива с гръцко писмо, в които се откриват данни за антропонимия, оронимия и топонимия от български произход или с данни за българско присъствие. Обърнато е внимание и на епиграфските паметници със следи от частично или цялостно унищожени кирилски надписи.

1. Кирилски надписи и следи от кирилски надписи на икони

Икони с кирилски надписи се откриват в отделни църкви на някогашни български села в Западна (Беломорска) Тракия. Такива са подвижните икони медальони от църквата „Успение Богородично“ в с. Балъкьой, Дедеагачко, построена през 1806 г. (Шалапатов/ Shalapatov 2011, 97). По данни от публикувани статистики, в края на XIX в. с. Бали кьой (Балъкьой), Дедеагачка каза, е отдалечено на 6 ч. път от казалийския център и има 210 православни български екзархийски семейства (Карайовов/Karayovov 1903, 184; Милетич/ Miletich 1918, 295). Иконите са били закачани по стените, встрани от иконостаса, а когато се е налагало, били сваляни. Навярно по тази причина са оцелели и не са били унищожени или поне не са били преправени надписите им, защото когато се е налагало, са били скривани. Особеност на тези икони е, че повечето от тях са изрисувани върху платнена основа, като само иконата с изображението на Иисус Христос е рисувана на дървена основа. Трябва да

се отбележи, че на иконите са изобразени основно свети апостоли евангелисти. Изключение правят иконите с изображения на Исус Христос, на св. апостол Петър и на св. апостол Филип. Някои надписи са кирилски, а в част от иконите изписаните имена на светци не са оформени по гръцки образец. Като цяло изписването на буквените знаци е еднакво за всички икони, поради което може да се приеме, че иконите са създадени от един иконописец.

1.1. На една от иконите медальони е изобразен Исус Христос Вседържител в червен хитон със златни кантове по краищата. Наметнат е с тъмен на цвят хематион – плащ. С двете си ръце благославя. В долния край на иконата, по овала са изрисувани облаци.

Над ореола и под канта на иконата е разположен по овала кирилски надпис *вседържитѣль* – едно от имената на Христовата икона, отбелязани в ерминията на Дичо Зограф (Василиев/Vasiliev 1976, 89). Интерес представлява краесловния буквен знак ъ, оформен като скорописен и наподобяващ цифренин знак 6. За разлика от другите графемни, оформени с прави отвесни или наклонени греди, тук липсва отвесна греда, а е налице елипсовидна линия, която в долния край е извита и оформя кръг. В края на надписа е поставена точка. Графемни *д*, *а*, *л* са с къса горна хоризонтална греда, чиито краища не изскачат встрани от отвесните греди. Графема *ѣ* е с удължена нагоре, над реда, хаста, като хоризонталната чертица е на нивото на реда.

В старобългарски писмени източници думата е отбелязана в облик *вседържитѣль*, като се явява калка от грц. *παντοκράτωρ* 'вседържител' (CP/SR 1999). Подобен е графичният вариант от среднобългарски писмени паметници: *вседържитѣль* (Тотоманова, Христов/Totomanova, Hristov 2015). В църковнославянски писмени паметници се открива облик *вседѣржитѣль* (ПЦСС orthodic.org). В случая изписаният на подвижната икона вариант не съвпада със старобългарските, среднобългарските и църковнославянските графични варианти (например употребата на графема *ѣ* вместо *ѣ* в наставка *-ѣль*). Не става ясно какъв първоизточник е използвал иконописецът, но несъмнено замяната на графема *ѣ* с *а* е следствие от влияние на разговорния език, в случая на местните български говори.

В долната част на овала личат следи от трудно разчитащ се надпис, съставен от две думи. От първата се забелязват контури на предполагаеми графемни *А**О**Л*... Втората част от съчетанието е по-запазена, като се разчита антропоним *Никола*, оформен по български образец, без характерната гръцка наставка *-ос*. Антропонимът,

който е от гръцки произход, е част от българската антропонимна система. Засвидетелстван е в български писмени източници още от IX в.: никола (CP/SR 1999; Заимов/Zaimov 1988). В случая не става ясно това име на ктитор ли е или на иконописеца.

1.2. На икона, изографисана върху платнена основа, която е с външен червен и вътрешен жълт кант по края, върху тъмносиня основа е изобразен св. апостол Филип. Той е младолик, без брада, както го описват в българските възрожденски ерминии (Василиев/Vasiliev 1976, 67; ИИ/IN 1977, 12). Има дълга коса. Облечен е в червена дреха с дълги, широки в краищата ръкави, а на лявото му рамо е праметната връхна дреха в тъмнозелен цвят, която опасва гърба. Долу е оформена като широк пояс. Дясната му ръка е прибрана към гърдите, опряна с разтворена длан към тях. Лявата ръка е отпусната и прибрана към тялото, сякаш придържа връхната дреха.

Над ореола на апостола е изписан с кирилски букви агионим *филипъ*. Краесловна графема *ъ* е оформена с ъглеста, а не с овална долна част. В старобългарските писмени паметници

графемата е оформяна, като към отвесната греда долу е прикрепяна полуокръжност или триъгълник (Йончев/Yonchev 1975, 168). Такова оформление е запазено и във възрожденските епиграфски паметници. Начална буква *ф* е изписана като главна буква, а двата края на хастата завършват със серифи. Графема *л* е със задна отвесна и с горна хоризонтална греда. Предната наклонена греда е с извивка наляво в долния край. В края е поставена точка. Агионимът е оформен по български образец: стб. *филипъ*, грц. *Φίλιππος* (CP/SR 2009).

1.3. На друга подвижна икона медальон, рисувана върху платнена основа, е изобразен св. апостол евангелист Марк. И тази икона е с два канта по периферията: външен червен и вътрешен златист. Апостолът е изобразен на тъмносин фон, с евангелие в ръце, на страниците на което има изписан текст.

Представен е с побеляла коса, с мустаци и бухнала бяла брада. Налице е различие с описанието му в ерминията на Дичо Зограф, където е описан като млад, среден на ръст, с тънка, къса и закръглена брада, държащ евангелие в ръце (Василиев/Vasiliev 1976, 67). Облечен е с дреха във виненочервен цвят. На дясното му рамо е праметната наметка в кафяво. От дясната му страна, на нивото на рамото е изобразено лице на дявол в кафяв цвят.

Отгоре, над ореола на светеца и под златистия вътрешен кант, е изписано **М**ар̄. Графема **а** е оформена с наклонена дясна греда, която в горния край описва ъгъл наляво и надолу. Към наклонената греда е долепена елипсовидна линия с форма на ъгъл в долната част, който опира в основата на реда. Началната графема **М** е с добре оформен сериф в долния край на дясната хаста и само с част от сериф на лявата. И тук е отбелязана точка в края. Поставена е титла над буквен знак **р**. Старобългарският облик на името от писмените паметници е **маркъз**; грц. **Μαρκοσ** (CP/SR 1999; GNT 1966)¹.

Интерес представляват изписаните на два реда знаци на страниците на разтворената книга. Това не са кирилски или гръцки графеме. Знаците в известен смисъл наподобяват графеме от еврейската азбука. Според Ст. Смядовски „зографите от по-късните векове... са принудени да изписват изображения на личности със задължителния идентифициращ атрибут – книга или свитък, но не познават корпуса от стенописни цитати“ (Смядовски/Smyadovski 2003, 116). Добрият познавач на проблематиката се спира на един „куриозен момент в иконографията“, както определя случаите, в които „писмената основа (книга, свитък) е поставена фронтално, но там няма текст, а имитация на писмени знаци“ (с. 115). За въпросния надпис той сподели при проведената консултация, че е вероятно това да е куфическо писмо. По негови наблюдения, имитирането на писмени знаци върху книги и свитъци е често срещано при надписите на зографите от XIX в.²

1.4. Също на медальонна икона, опасана по краищата с два канта – външен червен и вътрешен златист, е изобразен св. апостол Павел, на тъмен фон. Той е с къса коса и брада. Облечен е с дреха в зеленикав цвят и е наметнат през двете рамена с тъмнорозова наметка. Дясната му ръка е прибрана към гърдите, а в лявата държи затворена книга. Изображението не съвпада с данните за изографисване във възрожденските български ерминии, според които той е плешив. В ерминията на Дичо Зограф светецът държи 8 свитъка, а в ерминията от 1863 г. – 14 послания, „свити и обязани на куп“ (Василиев/Vasiliev 1976, 67; ИН/IN 1977, 12).

Над ореола му и под златистата вътрешна ивица е изписано **Пав**. Оформлението на графема **а** е същото, като в надписа на иконата на св. апостол евангелист Марк. Полуокръжностите на графема **в** не се допират. В края е поставена точка, а над графема **в** има титла. Агионимът е изписан по български образец: стб. **павъль**, грц. **Παῦλος** (CP/SR 2009).

¹ За съжаление, поради ограничения от технически характер, в публикацията са включени само няколко фотографии на епиграфските паметници.

² Дълга благодарности на проф. Ст. Смядовски за отзивчивостта му по повод поставените от мен въпроси при разработването на темата.

1.5. Медальонната икона с изображението на св. апостол Петър също е рисувана на платнена основа. Светецът е изобразен на тъмен фон. Облечен е с дреха в златист цвят, а на лявото рамо е с кафеникава наметка. В дясната си ръка, която е присвил към гърдите, държи връзка ключове. Изобразен е с побеляла къса коса, бяла брада и мустаци. И тук се откриват различия спрямо указанията във възрожденските български ерминии, поясняващи, че апостолът трябва да държи в ръка свитък с надпис „Петър, апостол Исус Христов“ (Василиев/Vasiliev 1976, 67; ИН/IN 1977, 12).

Над ореола на светеца е изписано **Πτ**. Графема **Π** е с удебелена задна отвесна греда, а долните краища на гредите завършват със серифи. Горната хоризонтална свързваща греда изскача от двете страни на отвесните греди. Триъгълен сериф има в долния край на отвесната греда на графема **τ**. Двата края на хоризонталната греда на графемата също завършват със серифи. Над графема **ε** се забелязва точка като част от линия, но качеството на фотографията не позволява да се определи това следа от титла ли е или от ударение, а може би и от случайна драस्कаница. По-вероятно е това да е част от титла, предвид съкращението на името. Обликът на агионима в старобългарските писмени паметници е **πετρϋ**, грц. **Πετρος** (CP/SR 2009).

1.6. Иконата на св. апостол евангелист Матей е също с два канта по периферията: червен външен и златист вътрешен. Рисувана е на платнена основа. Светецът е изобразен на тъмносин фон, в лилава дреха с широки краища на ръкавите. На лявото рамо е с наметка в тъмнорозов цвят. Той е с плешиво теме и с къса, побеляла коса отстрани, а също с дълга бяла брада и бели мустаци. С лявата си ръка държи разтворена книга, а с дясната – паче перо за писане. Във възрожденските ерминии само се отбелязва, че възрастният евангелист е с дълга брада и държи евангелие (Василиев/Vasiliev 1976, 67; ИН/IN 1977, 12). На двете страници на разтворената книга са изписани два реда знаци, които не са кирилски или гръцки букви. Подобни са на изписаните върху разтворената книга в ръцете на св. апостол Марк от медальонната икона, на която е изобразен. Донякъде наподобяват еврейски букви. Според Ст. Смядовски „може би на истинска немарливост се дължат чертичките, излизачи изпод перото на евангелиста Матей в едно късно четириевангелие от библиотеката в Пловдив – № 22 (21), л. 4б“ (Смядовски/Smyadovski 2003, 116). Специалистът споменава още, че вероятно иначе „сръчният художник“ се е колебаел какъв текст да изпише на книгата, но е бил сигурен, че страницата не трябва да остане празна. Зад дясното рамо на апостола е изобразен небесен ангел.

Над ореола му е изписано **ματ**. Графема **μ** е със задна удебелена отвесна греда. Долните краища на отвесните греди на графема **μ** и **τ** завършват със серифи. Графема **α** е с наклонена дясна греда, завита надолу в горния край и завършваща с хоризонтална чертица. Над графема **τ** е поставена титла. И тук буквеното съчетание завършва с точка. Агионимът е изписан по български образец: стб. **ματτ̄ϋ**, грц. **Ματθαῖος** (CP/SR 1999; GNT 1966).

1.7. Иконата с изображението на св. евангелист Йоан, рисувана на платнена основа, също е оформена с два канта по овала: външен червен и вътрешен златист. Изображението е на тъмен фон, като светецът е със зеленикава дреха. На лявото рамо е с тъмнорозова наметка, която се вижда провесена и от дясната страна на тялото отзад. На това място е изобразена и птица с разперени крила. Знайно е, че в живописа св. евангелист Йоан символично е изобразяван и като орел, което значи Христово възкресение и възнесение. Сведения за изобразяването на светите евангелисти като определени животни със своя символика се откриват в Чети-Минеите на св. Димитрий Ростовски. Св. Йоан е изобразен с плешиво теме и с къса бяла коса от двете страни на главата. Има дълга бяла брада и бели мустаци. Държи в лявата си ръка евангелие, а дясната му ръка е прибрана с разтворена длан към гърдите. Описанието на изображението съвпада с това от възрожденските ерминии (Василиев/Vasiliev 1976, 67; ИИ/ИИ 1977, 12).

Над ореола на светеца е изписано име **Июан**, в края на което е поставена точка. Начална графема **И** е оформена с леко наклонена свързваща греда в посока от горе надолу от дясната към лявата хаста. В горния край на лявата и в долния край на дясната хаста са поставени серифи. И тук графема **а** е оформена

мена по характерния за надписите на тази група икони начин, като дясната ѝ наклонена греда завършва с извивка наляво и надолу в горния край. Средната и лявата греда оформят своеобразен остър ъгъл, опиращ в долния край на реда. Агионимът *Иоан* е оформен по български образец: стб. *иоанъ*, грц. *Ιωάννης* (CP/SR 1999; GNT 1968).

1.8. Икони с кирилски надписи от църквата „Св. Богородица“ в с. Домузdere, Софлийско. Според статистиките от края на XIX в. с. Домузdere, Дедеагачка каза, е чисто българско, с 200 семейства православни българи екзархисти (Карайовов/Karayovov 1903, 184; Милетич/Miletich 1918, 295). Местната църква „Рождество Богородично“ била построена и осветена през 1844 г. (Шалапатов/Shalapatov 2011, 118).

1.8.1. На царския ред икони, вляво от царските двери, след патронната икона на св. Богородица с младенеца, е изографисана икона, показваща възнесението на св. Илия на небето с огнена колесница, теглена от два крилати коня. С дясната си ръка св. Илия дърпа юздите на конете, а с лявата се държи за колесницата. Отдолу е изобразен св. Елисей, вперил взор нагоре с разперени ръце към колесницата и към плащаницата, която пада към него. Вляво е показан друг епизод от престоя на св. Илия в божията планина Хорив, седнал пред пещерата, подпирал глава с лявата си ръка, а птици (врани) му носят вода и храна, както е описано в Трета книга Царства на Ветхий завет на Библията (17: 4, 6).

В горния край на иконата, над фигуралната композиция с впрегнатите коне и св. Илия на колесницата, има изписан едноредов български кирилски надпис: *огнено възнесение на пророка илиа*. Интерес представлява графичното оформление на графема *з*, чийто долен, извит наляво край, е удължен и стига чак под предната графема *о*. Графемите *е* и *с* са оформени с ъглест връх на долния овал. На мястото на буквения знак *к* е изписана графема *и*. Графема *а* е оформена обичайно с отвесна задна греда и с извита в овал с почти ъглест връх, опиращ в долния ред, предна линия. В един случай е налице алогограф, чието оформление е с две наклонени греди, свързани с хоризонтална средна греда. Буквеният знак *л* е със задна отвесна и с предна наклонена греда, която е с дъговидна извивка напред. При графема *в* полуокръжностите не се допират. Думата *възнесение* е изписана с църковнославянския префикс *въз-*. Агионимът *илиа* е без краесловна йотувана гласна *я*, каквото изписване се среща и в старобългарските писмени паметници, макар в тях да се открива преимуществена употреба на облика *илиа* (CP/SR 1999). Употребата на облика *илиа* е предпочетена в текстовете на някои новобългарски дамаскини: *ИЛІА* (РКБЕНО/РКВЕНО 2012).

Над ореола на св. Елисей, пророк и последовател на св. Илия, вдясно също има надпис, който се състои от две думи. *Проро[къ] Єлис...* Надписът трудно се разчита, като буквените знаци са преправяни. Личи начална главна буква *П*, както и графема *р*, изписана два пъти. Но не се откроява добре закръглената надредова част на графемата. Не се откриват ясни контури и на графема *о*, а по-скоро личат ъглестите върхове на овала в горния и в долния край. Двете краесловни графемите не се разчитат добре, като са явни следите от преправя-

нето им. От втората дума се забелязват контурите на начални графемни Ёлис... Началната графема Ё, оформена като главна буква, е с рисунък, характерен за скорописно писмо.

Над ореола на фигурата на седналия пред пещерата свети пророк Илия също се откриват следи от графични знаци, които не могат да бъдат разчетени. Все пак се различават контури на графемите а, з, ц, т. По долния край на рамката личат следи от избрити буквени знаци, които също не могат да се възстановят.

1.8.2. В същата църква е запазена и друга интересна подвижна икона с изображение на архангел Михаил, който във вдигнатата си дясна ръка държи меч, насочен с острието надолу. Закачена е на лицевата стена в олтара. В горния десен ъгъл на иконата се открива двуредов кирилски надпис:

р. 1: $\overline{\text{СТ}}\overline{\text{Ъ}}\overline{\text{И}}$ АРХАНГЕЛЪ МИХАИЛЪ[Ъ]

р. 2: М8ЧИ ДШ[А]... БОГАТА

Отделните букви са добре оформени, като в краищата на отвесните и наклонените греди са поставени серифи. Серифи има и в краищата на хоризонталните греди на графемни Г, Т, Ё. Налице е непоследователност при отбелязване на титлите. Първата дума $\overline{\text{СТ}}\overline{\text{Ъ}}\overline{\text{И}}$ е с отбелязана титла, каквато липсва в думата ДШ[А] от втория ред. Но се среща при агионима МИХАИЛЪ[Ъ], също от първия ред. Думите на първия ред са изписани слято, докато на втория ред са разграничени. Графема А е оформена със задна отвесна греда и с предна линия, която описва елипса, опираща с най-изпъкналата си част в долния ред

(А). Но при началната графема **А** в думата **АРХАНГЪЛЪ** се откриват следи от „дооформяне“. Към най-изпъкналата долна част на съставната линия, описваща елипса, е добавена къса, извита напред чертица. В горния край на овала, при връзката със задната отвесна греда, линията е продължена плавно нагоре, като се оформя наклонена греда с лека извивка напред. С известни уговорки може да се приеме, че е налице алограф на графема **А**.

1.8.3. Полуизтрит кирилски надпис в църквата „Агиа Анаргири“ в гр. Сяр. Аϣιοι Αναργυροι „Св. св. Безсребреници Козма и Дамян“, или „Свети Врачи“. Източноправославният храм е разположен в източната част на днешния гр. Серес. Надписът е поставен над главата на св. Йоан Кръстител, положена на тепсия. Ореолът е от метален обков. Текстът е едноредов и почти изцяло е унищожен. Началната му част е напълно заличена. В средата се различават контури и части от кирилски графемите и едва последните две думи се разчитат, макар и трудно: ...**КРЪТЛА ПЪДНА [КРЪСТИТЕЛА ГОСПОД-НА]** 'Кръстителя Господен'. За съжаление, засега не се откриват данни как този надпис е оцелял, макар и частично, а и каква е датировката му.

1.8.4. Домашна икона триптих от гр. Суфли (старо Софлу, грц. Суфлион). В средната част е изобразена св. Богородица с младенца. От лявата страна има изображение на архангел Михаил, в горната част, и на св. Георги, в долната част. В горната част на дясната страна на триптиха е изобразен архангел Гавраил, а в долната част – св. Димитър. Интерес представляват надписите, разположени в ивици по средата на двете странични части на триптиха. На ивицата в дясната му част е изписан кирилски текст с полууставно писмо. Отляво на ореола на изображението светец се чете Сти Димитъръ. Графема **т** е отбелязана в горния край на буквения ред. Краесловната графема **ь** е с удължена нагоре и наклонена надясно в горния край отвесна греда.

На ивицата в лявата част на триптиха се разчита надпис **сѣи ГЕОРГЕ**, също оформен с полууставно писмо, което на места трудно се разчита. Налице

е диграф Г+Е в началословие. Краесловната графема Ё в агионима е с оформление като в старобългарската и в църковнославянската графична система.

Може да се предположи, че изписаният облик Георге на агионима Георги, ако не е следствие от правописна грешка на писача, вероятно е народен вариант на антропонима Георги. Но за антропонимните системи на големите български християнски села в Западна Тракия, по данни от 1906–1907 г., той не е характерен (Митринов/Mitrinov 2017a: 1–34; 2017b: 1–37). Все пак в съвременната българска антропонимна система се открива облик Георге (Илчев/Pchev 1969). В българската езикова територия е засвидетелстван и облик Герге ум. или зват. от Герго, Герги, XVI в. (Заимов/Zaimov 1988).

Кирилските надписи показват, че иконата триптих е била притежание на българи. В гръцката публикация „Σουφλι – Ιστορία – Παράδοση – Λαογραφία – Πολιτισμός“ (Суфли/Sufli 2014) е отбелязано, че триптихът е домашна икона от средата на XIX в. (Οικιακή τρίπτυχη εικόνα της Παναγίας Βρεφοκρατούσας με τους Αρχαγγέλους – Μέσα 19ου αιώνα). Като се има предвид, че според българските статистики от края на XIX и началото на XX в. Софлу е изцяло гръцки град с 1600 гръцки семейства (Карайовов/Karayovov 1903, 184; Милетич/Miletich 1918, 304), но в Софлийска каза има преобладаващо български села спрямо гръцките (Милетич/Miletich 1918, 299), несъмнено домашната икона е пренесена от някое от бившите български села в района. Все пак засега никакви конкретни данни откъде е пренесена иконата няма.

1.8.5. Икона, изографисана със спомоществувателството на Стефан Веркович – сръбски търговски агент в гр. Сяр през 60-те години на XIX в. Текстът на нея е на църковнославянски език. Надписът, който е седемредов, е разположен в долния десен край на иконата:

- р. 1: ИЗЪБРАЗИ СѦ СѢЙ БОЖЕСТВЕНІЙ ѠБРА=
- р. 2: ЗЪ ѿ Г: СТЕФѦНА И. БЕРКОВИЧЪ АРХЕ =
- р. 3: ОЛОГЪ РОДОМЪ ѿ БОСНА СЕЛО У ГЛАРИ.
- р. 4: СО СВПРЪГОМЪ ЕЛЕНОМЪ ДѢЦЕ-
- р. 5: РИ МАРТИЦОМЪ И СИНО-
- р. 6: МЪ ИЛИОМЪ ЗА ДЪШЕ-
- р. 7: ВНО ИМЪ СПАСѢНІЕ
- р. 8: 1869

Нормализиран текст

- 1. ИЗЪБРАЗИ СѦ СѢИ БОЖЕСТВЕНІИ ѠБРА-
- 2. ЗЪ ѿ Г. СТЕФѦНА И. БЕРКОВИЧЪ АРХЕ-
- 3. ОЛОГЪ РОДОМЪ ѿ БОСНА СЕЛО 8ГЛАРИ.
- 4. СО СВПРЪГОМЪ ЕЛЕНОМЪ ДѢЦЕ-
- 5. РИ МАРТИЦОМЪ И СИНО-
- 6. МЪ ИЛИОМЪ ЗА ДЪШЕ-
- 7. ВНО ИМЪ СПАСѢНІЕ
- 8. 1869

Графични особености

Прави впечатление успоредната употреба на графемите Ё и ε (графема Ё се открива в първата част на текста), дори в една дума (ЄΛΕΝΟΜЪ), както и на графемите 8 и У (само в началословие като главна буква) за фонема у; на графемите І и И за фонема и. Вероятно е допусната грешка в облика ДЄЦЄРИ, като графема ъ е заменена с ε.

Езикови особености

В съчетанието ΖΑ Δ8ШЄВНО ИМЪ СПАСЄНІЄ е изписан разговорният облик *душевно* вместо характерния за църковнославянския език облик *душевное* (Бончев/Bonchev 1995, 38). Прави впечатление употребата на падежно окончание –ОМЪ във формите за творителен падеж на същ. имена от ж.р., ед.ч. от а-склонение: ...СО С8ПР8ГОМЪ ЄΛΕΝΟМЪ ДЄЦЄРИ ΜΑΡΤΙЦΟΜЪ И СΙΝΟΜЪ ΙΛΙΟΜЪ. Окончанието е характерно за формите в творителен падеж на същ. имена от м.р., ед.ч. от о-склонение (Бончев/Bonchev 1995, 21).

Фрагмент с гръцкия надпис, разположен в долния ляв край на иконата. Надписът е четириредов:

р. 1: ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΚΑΙ

р. 2: ΔΑΠΑΝΗΣ ΤΟΥ . Κ.

р. 3: ΣΤΕΦΑΝ ᾿ΑΡΧΕΟ-

р. 4: ΛΟΓ. ΣΕΡΒΟΣ.

Нормализиран текст

р. 1: ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΚΑΙ

р. 2: ΔΑΠΑΝΗΣ ΤΟΥ . Κ.

р. 3: ΣΤΕΦΑΝ ᾿ΑΡΧΕΟ-

р. 4: ΛΟΓ. ΣΕΡΒΟΣ.

Превод: Със съдействието и на разноските на г-н Стефан археолог, сърбин. Интерес представлява изписването на антропонима Стефан не по гръцки образец, с наставка -ос, както често се е постъпвало с имената на българи, ктитори.

2. Надписи на икони със следи от кирилски букви

Несъмнено и при надписите на икони се откриват следи от заличени или преправяни кирилски надписи. На тази тема може да се посвети отделно изследване след време, когато стане възможно свободното проучване на някогашните български църковни храмове в Беломорието и се натрупа повече материал. В случая само се посочват няколко примера със следи от такова заличаване.

2.1. Подвижна икона на св. Йоан Кръстител, закачена на лицевата стена в олтарата, отдясно на царските двери, в църквата „Рождество Богородично“ на с. Домуздере, Софлийско

Иконата е в лошо състояние, като живописният слой на много места е повреден. На нея св. Йоан Кръстител е изобразен с разперени ангелски крила, като в лявата си ръка държи отсечената си глава, положена в съд, наред с жезъл, завършващ с кръст в горния край. С дясната си ръка той благославя. Облечен е с червена дреха с къси ръкави, а на лявото рамо има праметнат хитон в тъмнозелен цвят. На кръста е с тънка препаска. Лицето му е по-скоро младежко, но със силно набръчкано чело. Има къса брада и разрошена, по-скоро дълга, коса. Описанието съвпада като цяло с това в ерминията на Дичо Зограф, но липсва описаната от живописеца държана в ръка книга, наред с кръста, на която има надпис „Ето агнеца божи“ (Василиев/Vasiliev 1976, 124–125).

Изобразяването на св. Йоан Кръстител в иконописите с разперени ангелски крила е носело символичното значение на крилатия образ на св. Йоан Предтеча, което се свързвало със старозаветното пророчество: „Ето, Аз пращам Ангела си, и той ще приготви пътя пред Мене, и внезапно ще дойде в храма Си Господ, Когото вие търсите“ (Мал. 3:1). И според светите евангелисти Матей и Лука това предсказание се осъществило в лицето на св. Йоан Предтеча. Той е „ангелът“, който бил изпратен пред Господа, за да приготви пътя за Неговото идване. Думата „ангел“ имала значение на предвестник, вестител и е била във връзка с ангелския му начин на живот, който давал право на химнографа да представи и оцени св. Йоан Предтеча като „земен ангел“ (pravoslavieto.com).

В горния край на иконата, от двете страни на ореола има буквени знаци с червена боя върху заличен стар надпис с тъмночервена, по-скоро кафява боя, следи от който се откриват. От лявата страна на ореола личат буквени знаци с червена боя $\overline{\text{I}\overline{\text{W}}}$ ($\overline{\text{I}\overline{\text{O}}\overline{\text{ANNIS}}$), а от дясната страна – $\overline{\text{AN}\overline{\text{S}}}$ ([o] АГГЕЛОС). Вдясно от буквеното съчетание $\overline{\text{I}\overline{\text{W}}}$ се откриват следи от графема $\overline{\text{W}}$, изписана с кафява боя, като част от стария заличен надпис. В левия горен ъгъл на иконата, също с кафява боя е изписано буквеното съчетание $\overline{\text{X}\overline{\text{Z}}}$ с буквена титла $\overline{\text{}}$.

Следи от кирилски надпис, който е унищожен и не се разчита, се откриват и по долната рамка на иконата. В самия ѝ десен край на две места ясно личи кирилската графема $\overline{\text{B}}$.

2.2. Подвижна икона „Успение Богородично“ от църквата в с. Черешово, Неврокопско (грц. Пагонери, Драмско)

Селото е старо. Засвидетелствано е в османски данъчен регистър от 1569–1570 г. с едва един жител мюсюлманин, който е конвертит първо поколение, и с 11 християнски семейства, както и с 12 неженени християни (ТДИМ/ТДИМ 2007, 435–436). По данни от края на XIX в. с. Черешово, Неврокопско, има 1100 жители българи християни или общо 170 къщи и 100 турци (Кънчов/Kanchov 1900, 194). По-различна е картината, представена от Г. Стрезов, според когото в селото има 180 къщи българи и 75 души

помаци. Местната църква е с патронно име „Успение Богородично“ (Стрезов/Strezov 1891, 12). По данни на други изследователи патронното име на църквата е „Въведение Богородично“ и е съградена през 1835 г. (Даскалов/Daskalov 1932, 90).

Откриват се следи от изтрит стар надпис на подвижната икона, а на отделни места и от кирилски букви. В горния ляв ъгъл е изписано Η ΚΟΙΜΗΣΙΣ, а в горния десен ъгъл ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ 'Успение Богородично'. В края на реда, почти до рамката, се различават слабо контурите на кирилска графема Ъ. В началото на реда, над новия надпис също личат контури на буквени знаци, първият от които наподобява графема Ъ.

Долният край на покрова, върху който е положено тялото на св. Богородица, завършва с ресни. Върху тях се откриват следи от надпис, като се различават отделни буквени знаци или буквени съчетания, някои – кирилски: ХЪ, НЪ, ИР, Ч и др. В долния десен край на иконата е изписана с жълта боя и дребен шрифт датата 1912.

Несъмнено голяма част от кирилските надписи на иконите са били заличени. Според изследователя на иконописите в Беломорието Емануел Мутафов „някои от иконите в Ксантийските храмове днес са със заличени черковно-славянски надписи. Такива са например иконите „Св. Димитър на кон“ и „Св. Йоан Предтеча“ от 1835 г. от църквата „Св. Димитър“ в с. Кимерия, които са надживописвани през 1904 г.“ (Мутафов/Mutafov УДК 930, 232). Подобни сведения се дават и за иконата „Св. Параскева“ от едноименната църква в с. Авдира, Ксантийско (с. 235).

3. Надписи на икони на гръцки език

Епиграфски паметници с такива надписи се откриват в целия проучван район: от долното течение на р. Марица до Драмско и Сярско в Егейска Македония.

3.1. Запазен е ктиторски надпис на икона в гробищната църква „Св. св. Теодор Тирон и Теодор Стратилат“ на с. Височен (грц. Ксиропотамос), Драмско. Височен е старо българско село, засвидетелствано в османски данъчни регистри от XV в. Споменато е в османски регистър за соколари и ястребари от 1480 г. (Иванов/Ivanov 1982, 10). Отбелязано е и в османски данъчни регистри от 1569–1570 г. (ТДИМ/ТДИМ 2007, 108, 116). По данни от края на XIX в. селото имало 200 къщи, от които към 50 турски (Стрезов/Strezov 1891, 34–35). Според статистиката на В. Кънчов българските къщи са 220, а турските – 40. Съответно в 1900 г. селото има 1150 жители българи и 250 турци (Кънчов/Kanchov 1900, 198).

Иконата е разположена вляво от южния вход на иконостаса, непосредствено след силно повредената икона „Св. Богородица с младенец“, и е патронна икона на църковния храм. Днес липсва фасаден надпис с името на храма.

Надписът е разположен в долния десен ъгъл на иконата. Тъй като не е обхванат изцяло във фотографията, се откриват цялостно само четири реда текст на гръцки език, с гръцка графика.

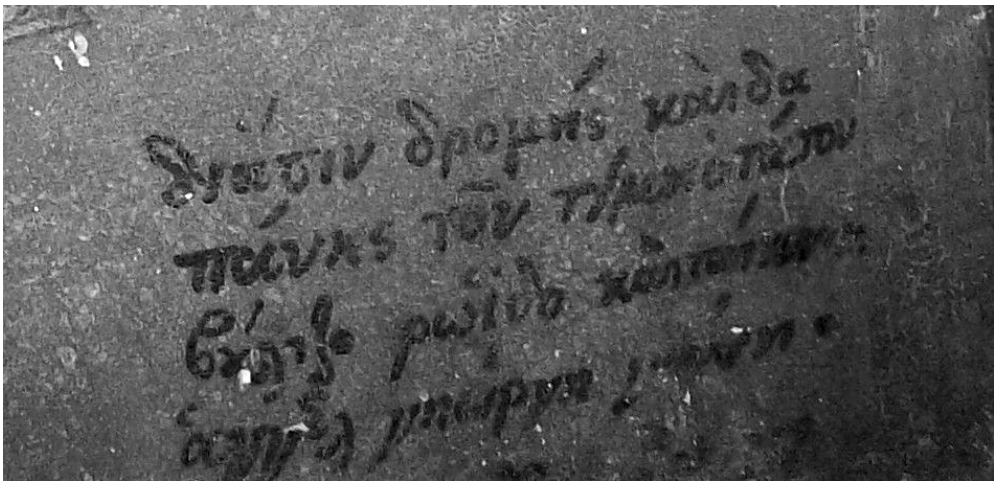
- p. 1: διά συνδρομής κάι δα
 p. 2: πάνης του τιμη[ό]τάτον
 p. 3: βγλτζο ρωίδο και τσή(κ)νη(v).
 p. 4: αγγελ γηώργη γήνη...
 p. 5: ...17...

Превод: С помощта и на разноските на почтения Вулчо Ройдо и Ци(к)ни(н)... Ангел Георги Гини...

Диалектни особености

Презимената не са оформени по български образец, с наставка *-ов, -ев*: βγλτζο ρωίδο Вулчо Ройдо; αγγελ γηώργη Ангел Георги. Но традицията да се изписва съчетание от лично име + лично име е широко застъпена в българската антропонимна система през Възраждането и в по-ранни епохи (Ковачев/Kovachev 1987, 154–155). Засвидетелствана е характерната за западните рупски говори, като част от източните български говори, редукция на гласна *e > u*: γηώργη *Γиорги* (Иванов/Ivanov 1977, 106).

Налице е антропонимен материал от български произход: βγλτζο ρωίδο Вулчо Ройдо. Лично име *Вулчо* от общобългарско *Вълчо* е умалително от *Въло*, засвидетелствано в писмени източници от XIII в. (Заимов/Zaimov 1988). Името е изписано с графема γ, поради липса на гръцка графема за отбелязване на несъществуващия в гръцки език характерен български вокал ъ. Интерес представлява и патронимът *Ройдо*. Той може да произхожда от формата *Родъо*, зват., която пък е от лично име *Родо* по меки основи, засвидетелствано в писмени източници от XIV–XV в. (Заимов/Zaimov 1988).

3.2. Надпис на патронната икона в църквата „Свето Благовещение Богородично“ в с. Еникьой, Ксантийско

Еникьой, наред с Габрово, са единствените две оцелели до 1913 г. български християнски села в Ксантийско. Засвидетелствани са като такива в османски данъчен регистър от 1569–1570 г., като в с. Йеникьой и мах. Габрово

живеели 3 неженени мюсюлмани, 59 християнски семейства, 168 неженени християни и 3 вдовици (ТДИМ/ТДИМ 2004, 155–158). В своята статистика, по данни от началото на ХХ в., Л. Милетич отбелязва численост 600 български екзархийски семейства в двете селища (Милетич/Miletich 1918, 299). Църквата „Свето Благовещение Богородично“ е осветена през 1858 г., макар строителството ѝ да е започнато през 1853 г. (Вулев/Vulev 1972, 69–70).

Ктиторският надпис е разположен в долния край на иконата. Двуредов е. В него са изброени антропоними на ктитори, като е изписана и датата. Споменато е името на зографа и местоживеенето му:

ρ. 1: Διά συνδρομῆς των τιμίων Κωνσταντίνου καλβάτση, Γεωργίου Βούλιογλου, Γεωργίου Τσιουραμάν, Δημητρίου καφαλή. Ιωάννου Σουλάκ. Χαραλάμπου

ρ. 2: Γεωργίου ράντου, Κωνσταντίνου Σουλάκ. Θεοδώρου κυργιάκου, Γεωργίου Στόιτζιου, Πέτρου Δημητρίου (διά χειρός Στεργίου Γ. Ζωγράφου του εκ νευροκόπι. τῷ 1869 κατὰ

ρ. 3: Μάρτιον).

Превод: С иждивението на почитаемите Константинос Калвацис, Георгиу Вулиоглу, Георгиос Циураман, Димитриос Кафалис, Йоаннис Сулак, Хараламбос / Георгиос Раду, Константинос Сулак, Теодорос Киряку, Георгиос Стойчу, Петрос Димитриу (от ръката на Стерю Зографу от Неврокоп, 1869 година, 3 март).

Графични особености

Непоследователна е употребата на главни букви при антропоними и ойконими: Ιωάννου Σουλάκ, Χαραλάμπου, но Δημητρίου καφαλή; νευροκόπι. В края с по-дребен шрифт е изписано: τῷ 1869 κατὰ. / Μάρτιον.

Грамматични особености

Засвидетелствана е характерната за югоизточните (рупските) български говори, включително и за тези в Ксантийско, редукция $o > y$ (Бояджиев/Boyadzhiev 1991, 105), като част от източните български говори (Стойков/Stoykov 1993, 97): Ιωάννου Σουλάκ; Κωνσταντίνου Σουλάκ.

Отбелязана е мекост на съгласните с графема **ι**, особеност, характерна за местните рупски говори (Бояджиев/Boyadzhiev 1991, 106): Γεωργίου Στόιτζιου; Γεωργίου Τσιουραμάν; Γεωργίου Βούλιογλου.

Български следи в надписа

По данни от изследването на иконописите в църквите на Ксантийско с автор Г. Цигарас, в надписа на иконата „Благовещение“ от църквата „Благовещение Богородично“ на с. Еникьой, Ксантийско, се откриват български имена *Радо* и *Стойчо* (Мутафов, Куюмджиев/Mutafov, Kuyumdzhiev УДК 75.035, 235). Мъжкото лично име *Радо* е скъсен вариант от *Радо-мир*, *Радо-слав* и е засвидетелствано в писмени източници от XV в. (Заимов/Zaimov 1988). Лич-

ното име *Стойчо* е умалителна форма на лично име *Стойо*, засвидетелствана в писмени източници също от XV в. (Заимов/Zaimov 1988). Двете имена са отбелязани като патроними на ктитори на иконата „Благовещение Богородично“ (1869) – Γεωργίου Ράντου *Georgiu Radu* и Γεωργίου Στόϊτζίου *Georgiu Stoiču*. За първото име *Georgiu Radu* може да се предположи, че е на среднородопския книжовник Георги Радев от Райково, син на големия местен гъркоманин Радю Георгиев (Стоянов 1972, 229; Митринов/Mitrinov 2005, 31–33). Налице е фамилно име от български произход καλβάτση: Κωνσταντίνου καλβάτση *Константину Калвачи*. Фамилно име Кълвачев, Кълвачов е засвидетелствано в Котел, Казанлък, Пещера, Асеновград, Пазарджик, Дорково, Велинградско (БЕР/BER 1986). Съпоставката на наличната антропонимия с възрожденска антропонимия от с. Еникьой, Ксантийско, дава възможност да се уточнят имена на еникьойски възрожденски деятели (Митринов/Mitrinov 2014, 18–19).

3.3. Ктиторски надпис на икона в църквата „Св. Врачи“, или „Св. св. Безсребреници Козма и Дамян“, дн. „Агия Анаргири“ в гр. Сяр, в който е отбелязано селищно име Воден.

Надписът е петредов, разположен в триъгълно пространство, ограничено с широки златисти ивици, оформени с бели кантове от двата края.

- р. 1: ΔΙΑ
- р. 2: ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ
- р. 3: ΚΑΙ ΔΑΠΑΝΗΣ ΤΩΝ
- р. 4: ΛΑΤΡΑΠΑΖΙΔΩΝ ΒΟΔΕΝΟΝ
- р. 5: ... εἰς μνημόσυ(N)... αὐτῶΝ... 1868 μαΐυ – 20

Нормализиран текст:

- р. 1: ΔΙΑ
- р. 2: ΣΥΝΔΡΟΜΗΥ(S)
- р. 3: ΚΑΙ ΔΑΠΑΝΗΣ ΤΩΝ
- р. 4: ΛΑΤΡΑΠΑΖΙΔΩΝ ΒΟΔΕΝΟΝ
- р. 5: ...ΕΙΣ... ΜΝΗΜΟΣΥ(N)... ΑΥΤΩΝ... 1868 ΜΑΪΥ – 20

Превод: Със съдействието (помощта) и на разноски на... Воден / За спомен ... 1868 май, 20.

Графични особености

Диграфи: р. 2: М+Н+S; р. 3: Т+ω.

Хастите са удебелени. В долния, а понякога и в горния край завършват със серифи. На р. 2 краесловната графема S е оформена в огледален образ.

Български следи в надписа

Изписано е селищното име Воден от български произход. Селището е засвидетелствано в османски данъчен регистър от 1620 (1658) г. като център

на вилает Воден е с 80 немюсюлмански домакинства (Грозданова/Grozdanova 1989, 283). По данни от статистиките на В. Кънчов, към 1900 г. в градчето живеят 7000 българи, 4000 турци, 30 власи, 40 цигани (Кънчов/Kanchov 1900, 148). Името си носи по наличието на много водни източници в района. Дори течащата наблизко река носи името *Вода*.

4. Надписи на свети плащаници и мощи

4.1. Плащаница с изображение на тялото на Иисус Христос, положено в гроба господен, е експонат от църковния музей в гр. Сяр. Тялото е с препаска на кръста, а ръцете са скръстени на гърдите. От двете страни на смъртния одър, при краката са поставени съдини. Основният цвят на плащаницата е червен, като само покровът на одъра е в бял цвят. В четирите ъгъла на плащаницата има изображения на светии.

От лявата страна на ореола е изписано $\overline{\text{IC}}$, а от дясната $\overline{\text{XC}}$.

Изписаният по протежение на плащаницата надпис гласи:

1. Текст от дясната страна: **БЛАГОВБРАЗНЪИ ИОСИФЪ СЪ ДРЕВА СЪЕМЪ ПРЕЧИС-**

2. Текст откъм краката на тялото: **ТОЕ ТЪЛО ТВОЕ ПЛАЦА**

3. Текст от лявата страна на тялото: **НИЦЮ ЧИСТОЮ УБВИВЪ И ВОНЯМИ ВО ГРОБЪ НОВЪ**

4. Текст откъм главата на Иисус Христос: **ПОКРЪВЪ ПОЛОЖИ.**

Нормализиран текст:

БЛАГОВБРАЗНЪИ ИОСИФЪ СЪ ДРЕВА СЪЕМЪ ПРЕЧИСТОЕ ТЪЛО ТВОЕ ПЛАЩАНИЦЮ ЧИСТОЮ УБВИВЪ И ВОНЯМИ ВО ГРОБЪ НОВЪ ПОКРЪВЪ ПОЛОЖИ.

Графични особености

Някои от буквите са богато орнаментирани. Началната буква **Б** е орнаментирана със зооморфни елементи.

Графемите **Л**, **Д**, **А**, **М** са оформени със задна отвесна греда и с предна успоредна в долния край линия, която се скосява и допира задната хаста по средата. При графема **А**, в горния край, над извитата отпред линия има друга подобна, по-малка, като двете линии се допират. Графемите **С** и **Е** са оформени с извита навътре долна част на овала, която опира в малка дъговидна линия в долния край на реда. Налице е алогограф на графема **Ъ**, при който задната отвесна греда е разположена над овала на елемента **Ъ**. Първата част от разделената дума **ПРЕЧИС-ТОЕ** завършва с тире за пренасяне на нов ред.

4.2. Църковна утвар от църквата „Св. Пророк Илия“ в Сяр

На плащаницата е изобразено тялото на Иисус Христос на смъртен одър. Тялото е с препаска на кръста, а ръцете му са скръстени на гърдите. От лявата страна плащаницата държи Йосиф Ариматейски, а от дясната – Никодим. До

Йосиф е юношата Йоан Богослов. По средата е застанала Света Богородица, а вдясно от нея са Мария Яковлева и Мария Магдалена. В двата края са изобразени два ангела. Фигурите от цялата композиция са с позлатени одежди. Само ангелите в двата края са отчасти с бели одежди. Надписът и богатата украса по краищата на плащаницата също са позлатени.

1. Надпис от дясната страна на тялото: **БЛАГООБРАЗНЫИ ЮСИФЪ СЪДРЕВА СНЕМЪ ПРЕЧИСТОЕ**

2. Надпис откъм краката: **ТЪЛО ТВОЕ ПЛАЦА**

3. Надпис от лявата страна на тялото: **НИЦЮ ЧИСТОЮ ОБВИВЪ ...[И ВО]Н]ЖМИ ВОГРОБЪ НОВЪ**

4. Надпис откъм главата: **ПОКРЪВЪ ПОЛОЖИ.**

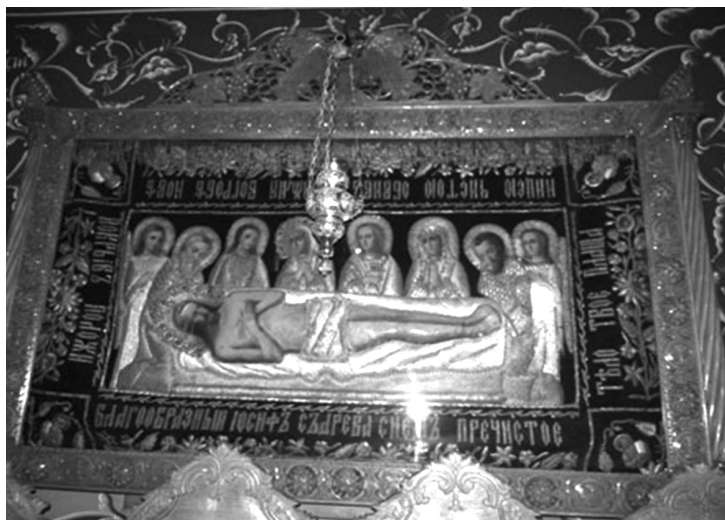
Нормализиран текст:

БЛАГООБРАЗНЫИ ЮСИФЪ СЪ ДРЕВА СНЕМЪ ПРЕЧИСТОЕ ТЪЛО ТВОЕ ПЛАЦАНИЦЮ ЧИСТОЮ ОБВИВЪ ...[И ВО]Н]ЖМИ ВО ГРОБЪ НОВЪ ПОКРЪВЪ ПОЛОЖИ.

Графични особености

За разлика от плащаницата, съхранявана в църковния музей на гр. Сяр, буквените знаци на тази плащаница са без инкрустации. Те са ъглести и удължени. Графема А, Д и Л са оформени със задна отвесна греда, от чиято среда се отклонява напред леко наклонена линия, която после става отвесна. При оформлението на графема А свързващата двете отвесни греди линия е с лек наклон нагоре и напред. В употреба е и алограф с леко наклонен напред долен край на предната отвесна греда. Обичайните заоблени краища на графемите О, С, Z, Ё тук са ъглести, като в долните краища имат къса отвесна черта. Лигатурата Ц е оформена от три отвесни греди, разположени много близо една до друга, но без свързваща долна хоризонтална греда. Крайната дясна хаста е с късо, леко наклонено надясно продължение.

Провесеното пред плащаницата кандило на фотографията пречи да бъде разчетена

думата, от която се различават само последните три букви ...ЖМИ и част от отвесна греда на предходна буква. Но красловната графема И е с лява греда, в горния край извита навътре, сякаш наподобява графема Я, която не е характерна за старобългарската и за църковнославянската графична система (ГСЕ/ GSE 1991, 42–43; Бончев 1995, 10). Изясняването на този въпрос ще се реши след бъдещи посещения, в по-подходящо време, когато ще може надписът на място да се разчете детайлно. Характерна негова особеност е, че предлозите се изписват слято със следходната дума, оформяйки графични думи (СЪДРЕВА, БОГРОБЪ).

Изводи

Данните, включени в настоящата публикация, разширяват географията на запазените изцяло и на частично унищожените кирилски надписи от някогашните български църкви в Беломорието. Обхванати са църкви в Софлийско, Дедеагачко и Ксантийско в Западна Тракия, както и такива в Драмско и Сярско (Егейска Македония). Това важи и за надписите на икони с гръцко писмо, в които се откриват сведения за българското минало на съответната църква, на селището, в което се намира тя, и на краището. В сравнение с надгробните надписи и с надписите на стенописи, количеството на запазените надписи на икони е по-малко, но това може да се обясни с факта, че кирилските надписи на иконите, наред със стенописите, са били системно преправяни или унищожавани, тъй като вярващите християни са били в непосредствен допир с тях при богослуженията в местните християнски храмове.

В някои от ктиторските надписи се откриват особености, характерни за местните югоизточни (рупски) български говори, като редукия на гласни *o > y*, *e > i* например. Това по безспорен начин показва българското минало на местния църковен храм, както и на съответното селище.

Факт е наличието и на плащаници с кирилски надписи. Вече има събрани материали и за други плащаници с кирилски надписи, съхранявани в отделни църкви на някогашни български християнски села в Беломорието, но по ред съображения данните все още не се оповестяват.

Изнесените в двете досегашни публикации на страниците на периодичното издание *Известия на Института за български език*, както и в настоящата публикация, данни поставят едно начало в проучването на възрожденското българско църковно-историческо наследство в Беломорието. Да се надяваме, че проучванията ще продължат, за да се запълни една голяма празнина в познанията ни за българското минало на Беломорието.

Литература

- БЕР 1986:** *Български етимологичен речник*. Т. 3, крес – минго. София: Издателство на БАН, 1986.
- Бончев 1995:** Бончев, Ат. *Църковнославянска граматика. Речник на църковнославянски език*. Велико Търново: ЕТ „Христо Червенаков – Митко“, 1995.

- Бояджиев 1991:** Бояджиев, Т. *Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1991.
- Василиев 1976:** Василиев, Ас. *Ерминиш. Технология и иконография*. София: Септември, 1976.
- Вулев 1972:** Вулев, Г. *Село Кръстополе (Еникьой), Ксантийско*. София: Издателство на ОФ, 1972.
- Грозданова 1989:** Грозданова, Ел. *Българската народност през XVII век. Демографско изследване*. София: Наука и изкуство, 1989.
- ГСЕ 1991:** *Граматика на старобългарския език*. София: Издателство на БАН, 1991.
- Даскалов 1932:** Даскалов, А. Из миналото на Неврокопско и близките му покрайнини. – *Македонски преглед*, 1932, 4, 83–116.
- Заимов 1988:** Заимов, Й. *Български именник. Първа част. Лични имена у българите от VI до XX век*. София: Издателство на БАН, 1988.
- Иванов 1977:** Иванов, Й. Н. *Български преселнически говори. Говорите в Драмско и Сярско*. София: Издателство на БАН, 1977.
- Иванов 1982:** Иванов, Й. Н. *Местните имена между Долна Струма и Долна Места*. София: Издателство на БАН, 1982.
- ИН 1977:** *Иконографски наръчник, преведен от славянски на говорим български език от Върбан Гърдев Коларов през 1863 г.* София: Български художник, 1977.
- Илчев 1969:** Илчев, Ст. *Речник на личните и фамилните имена у българите*. София: Издателство на БАН, 1969.
- Йончев 1975:** Йончев, В. *Шрифтът през вековете*. София: Български художник, 1975.
- Карайовов 1903:** Карайовов, Т. Материал за изучаване Одринския вилает. – *Сборник на народни умотворения и книжнина*, 1903, 19, 1–192.
- Ковачев 1987:** Ковачев, Н. *Българска ономастика*. София: Наука и изкуство, 1987.
- Кънчов 1900:** Кънчов, В. *Македония. Етнография и статистика*. София: Българско книжовно дружество, 1900.
- Милетич 1918:** Милетич, Л. *Разорението на тракийските българи през 1913 г.* София: Държавна печатница, 1918.
- Митринов 2005:** Митринов, Г., Хр. Гиневски. *Родопско книжовно наследство. Райковски дамаскин*. Варна: УИ ВСУ „Черноризец Храбър“, 2005.
- Митринов 2014:** Митринов, Г. Интересен ктиторски надпис в църквата „Свето Благовещение Богородично“ на с. Еникьой, Ксантийско. – *Родопи*, 2014, 1–2, 16–21.
- Митринов 2015:** Митринов, Г. Българското църковно-историческо наследство в Беломорието. 1. Надписи на надгробия. – *Известия на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*, 2015, 28, 53–87.
- Митринов 2016:** Митринов, Г. Български следи по стенописите на църквата „Св. Архангел Михаил“ в с. Ловча, Неврокопско (дн. Драмско). – *Известия на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*, 2016, 29, 107–131.
- Митринов 2017а:** Митринов, Г. Антропонимичната система на с. Чобанкьой, Дедеагачка каза (по данни от 1906–1907 г.). – *Дзяло е-писание в областта на хуманитаристиката*. 2017, 9, 1–34. <http://www.abcdar.com/>.
- Митринов 2017б:** Митринов, Г. Антропонимичната система на с. Съчанли, Гюмюрджинско (по данни от 1906–1907 г.). – *Дзяло е-писание в областта на хуманитаристиката*. 2017, 10, 1–37. <http://www.abcdar.com/>.
- Мутафов, Куюмджиев УДК 75.035:** Мутафов, Ем., Ал. Куюмджиев. *Икони и стенописи от храмовете на съвременната Ксантийска митрополия и връзката им с*

художествената продукция в българските земи през XVIII–XX в. УДК. 75.035.1 (497).

- Мутафов УДК 930:** Мутафов, Ем. *Криптограмите и билингвизмът на Палеологовото изкуство.* УДК. 930.271.
- ПЦСС orthodic.org:** *Полный церковно-славянский словарь.* – www.orthodic.org (посетен 14.01.2018).
- РКБЕНО 2012:** *Речник на книжовния български език на народна основа от XVII век (върху текст на Тихонравовия дамаскин).* София: Издателство „Валентин Траянов“, 2012.
- Смядовски 2003:** Смядовски, Ст. *Светии, свитъци, книги.* София: „АГАТА-А“ СД, 2003.
- СР 1999:** *Старобългарски речник*, Т. 1, Я–Н. София: Издателство „Валентин Траянов“, 1999.
- СР 2009:** *Старобългарски речник*, Т. 2, Ѐ–х. София: Издателство „Валентин Траянов“, 2009.
- Стойков 1993:** Стойков, Ст. *Българска диалектология* (под редакцията на М. Сл. Младенов). София: Издателство на БАН, 1993.
- Стоянов 1972:** Стоянов, М. Райковски дамаскин. – *Родопски сборник*, 1972, 3, 225–307.
- Стрезов 1891:** Стрезов, Г. Два санджака от Източна Македония. – *Периодическо списание на Българското книжовно дружество*, 1891, 37–38.
- ТДИМ 2004:** *Турски документи за историјата на Македонија. Опишан пописен дефтер за Паша санџакот (казите Демир Хисар, Ѓенице Кара су, Гумуџина и Зихна) од 1569/1570 година.* Т. X, кн. 1. Скопје, 2004.
- ТДИМ 2007:** *Турски документи за историјата на Македонија. Опишан пописен дефтер за Паша санџакот (казите Драма, Кавала, Серез и Неврокоп) од 1569/1570 година.* Т. X, кн. 2. Скопје: 2007.
- Тотоманова, Христов 2015:** Тотоманова, А., И. Христов. *Речник-индекс на словоформите в Бориловия синодик и придружаващите го текстове в ръкопис НБКМ 289.* София: ГРАФИС – Ал. Жеков, 2015.
- Шалапатов 2011:** Шалапатов, Д. *Българските христијански селища в Западна (Беломорска) Тракия.* Хасково: Български писател, 2011.

References

- BER 1986:** *Balgarski etimologichen rechnik* [Bulgarian Etymological Dictionary]. Т. 3, kres – mingo. Sofia. Prof. Marin Drinov Publishing House, 1986.
- Bonchev 1995:** Bonchev, At. *Tsarkovnoslavyanska gramatika. Rechnik na tsarkovnislavyanski ezik* [Church Slavonic Grammar. Dictionary of Church Slavonic Language]. V eliko Tarnovo: Publishing House “Hristo Chervenakov – Mitko”, 1999.
- Boyadzhiev 1991:** Boyadzhiev, T. *Balgarskite govori v Zapadna (Belomorska) i Iztochna (Odrinska) Trakia.* [The Bulgarian Dialects in West (Aegean) and Eastern (Edirne) Thrace] – Sofia: University Publishing House “Sv. Kliment Ohridski”, 1991.
- Daskalov 1932:** Daskalov, A. *Iz minaloto na Nevrokopsko i blizkrite mu pokraynini.* [From the past of the Nevrokop region and its nearby outskirts]. – *Makedonski pregled*, 1932, 4, 83–116.
- GNT 1966:** *The Greek New Testament.* Philadelphia, USA: Biblical Society, 1966.
- Grozdanova 1989:** Grozdanova, El. *Balgarskata narodnost prez XVII vek. Demografsko izsledvane.* [Bulgarian Nationality in the 17th century. Demographic Study]. Sofia: Nauka i izkustvo, 1989.

- GSE 1991:** *Gramatika na starobalgarskiya ezik* [Grammar of the Old Bulgarian Language]. Sofia: Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences, 1991.
- Ivanov 1977:** Ivanov, Y. N. *Balgarski preselnicheski govori. Govorite v Dramsko i Syarsko* [Bulgarian Migratory Dialects. The dialects in the region of Drama and Siar]. Sofia: Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences, 1977.
- Ivanov 1982:** Ivanov, Y. N. *Mestnite imena mezhdu Dolna Struma i Dolna Mesta* [The Local Names between Dolna Struma and Dolna Mesta]. Sofia: Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences, 1977.
- IN 1977:** *Ikonografski narachnik, preveden ot slavyanski na govorim balgarski ezik ot Varban Gardev Kolarov prez 1863 g.* [Iconographic Manual, Translated from Slavic into Spoken Bulgarian by Varban Gardev Kolarov in 1863]. Sofia: Balgarski hudozhnik, 1977.
- Ilchev 1969:** Ilchev, St. *Rechnik na lichnite i familnite imena u bulgarite* [Dictionary of Personal and Family Names of Bulgarians]. Sofia: Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences, 1969.
- Karayovov 1903:** Karayovov, T. Material za izuchavane Odrinskiya vilaet [Material for studying Edirne vilaet]. – *Sbornik za narodni umotvoreniya i knizhnina*, 1903, 19, 1–192.
- Kovachev 1987:** Kovachev, N. *Balgarska onomastika* [Bulgarian Onomastics]. Sofia: Nauka i izkustvo. 1987.
- Kanchov 1900:** Kanchov, V. *Makedonia. Etnografija i statistika* [Macedonia. Ethnography and statistics]. Sofia: Bulgarian Literary Society. 1900.
- Miletich 1918:** Miletich, L. *Razorenieto na trakiyskite balgari prez 1913 g.* [The Ruin of Thracian Bulgarians in 1913]. Sofia: Darzhavna pechatnica, 1918.
- Mitrinov 2005:** Mitrinov, G., Hr. Ginevski. *Rodopsko knizhovno nasledstvo. Raykovski damaskin* [Rhodope Literary Heritage. Raikovsky Damaskin]. Varna: University Publishing House “Chernorizets Hrabar”, 2005.
- Mitrinov 2014:** Mitrinov, G. Interesen ktitorski nadpis v carkvata “Sveto Blagoveshtenie Bogorodichno” na s. Enikyoi, Ksantiysko [Interesting donor’s inscription in the church “Sveto Blagoveshtenie Bogorodichno” in village Enikyoi, Xanthi region]. – *Rodopi*, 2014, 1–2, 16–21.
- Mitrinov 2015:** Mitrinov, G. Balgarskoto tsarkovno-istorichesko nasledstvo v Belomoriето. I. Nadpisi na nadgrobiya [The Bulgarian church-historical heritage in the Aegean. I. Inscriptions on tombstones]. – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”*, 2015, 28, 53–87.
- Mitrinov 2016:** Mitrinov, G. Balgarski sledi po stenopisite na tsarkvata “Sv. Arhangel Mihail” v s. Lovcha, Dramsko [Bulgarian traces on the murals of the church “St. Archangel Michael” in the village of Lovcha, Nevrokop district (today’s district of Drama)]. – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”*, 2016, 29, 107–131.
- Mitrinov 2017a:** Antroponimichnata sistema na s. Chobankoy, Dedeagachka kaza (po danni ot 1906–1907 g.) [The anthroponymic system of the village of Chobankoy, Dedeagach kaza (according to data from 1906–1907)]. – *Dzyalo e-spisanie v oblastta na humanitaristikata*. 2017, 9, 1–34. [http:// www. abcdar. com/](http://www.abcdar.com/).
- Mitrinov 2017b:** Mitrinov, G. Antroponimichnata sistema na s. Sachanli, Gyumyurdzhinsko (po danni ot 1906–1907 g.) [The anthroponymic system of the village of Sachanli, Gyumyurdzhina region (according to data from 1906–1907)]. – *Dzyalo e-spisanie v oblastta na humanitaristikata*. 2017, 9, 1–34. [http:// www. abcdar. com/](http://www.abcdar.com/).
- Mutafov, Kuyumdzhiev UDK 75.035:** Mutafov, Em., Al. Kuyumdzhiev. *Ikoni i stenopisi ot hramovete na savremennata Ksantiyska mitropoliya i vrazkata im s hudozhestvenata*

- produksiya v balgarskite zemi prez XVIII–XX v.* [Icons and Frescoes from the Temples of the Contemporary Xantian Metropoly and Their Connection with the Artistic Production in the Bulgarian Lands in the 18th–20th c.]. – UDK 75.035.1 (497).
- Mutafov UDK 930:** Mutafov, Em. *Kriptogramite i bilingvizmat na Paleologovoto izkustvo.* [The Cryptograms and Bilingualism of the Art of Paleologus]. – UDK 930.271.
- PCSS orthodox.org:** *Polnyj tserkovno-slavjanskij slovar'* [Full Church Slavic Dictionary]. – www. orthodox.org (visited 14.01.2018).
- pravoslaviето.com:** http://www.pravoslaviето.com/ikonopis/sv_Joan_Predtecha/index.htm (visited 14.11.2016).
- RKBENO 2012:** *Rechnik na knizhovniya balgarski ezik na narodna osnova ot XVII vek (varhu text na Tihonravoviya damaskin)* [Glossary of the Literary Bulgarian Language on vernacular basis from the 17th Century (based on the text of the Tikhonravov's Damaskin)]. Sofia: Valentin Trayanov, 2012.
- Shalapatov 2011:** Shalapatov, D. *Balgarskite hristiyanski selishta v Zapadna (Belomorska) Trakia* [Bulgarian Christian Settlements in Western (Aegean) Thrace]. Haskovo: Balgarski pisatel, 2011.
- Smyadovski 2003:** Smyadovski, St. *Svetii, svitatsi, knigi* [Saints, Scrolls, Books]. Sofia: AGATA-A, 2003.
- SR 1999:** *Starobalgarski rechnik*, T. 1, **А-Н** [Old Bulgarian Dictionary]. Sofia: Valentin Trayanov, 1999.
- SR 2009:** *Starobalgarski rechnik*, T. 2, **О-У** [Old Bulgarian Dictionary]. Sofia: Valentin Trayanov, 2009.
- Stoykov 1993:** Stoykov, St. *Balgarska dialektologiya* (pod redaktsiyata na M. Sl. Mladenov) [Bulgarian Dialectology (edited by M. Sl. Mladenov)]. Sofia: Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences, 1993.
- Stoyanov 1972:** Stoyanov, M. Raykovski damaskin. – *Rodopski sbornik*, 1972, 3, 225–307.
- Strezov 1892:** Strezov, G. Dva sandzhaka ot Iztochna Makedonia [Two sanjaks of Eastern Macedonia]. – *Periodichesko spisanie na Balgarskoto knizhovno druzhestvo*, 1892, 37–38.
- Sufli 2014:** *Σουφλι Ιστορια – Παράδοση – Λαογραφία – Πολιτισμός.* [Sufli – history, tradition, folklore, culture] – soufli-gr. blogspot. com /2014/05/blog-post.html. (visited 16.05.2017).
- TDIM 2004:** *Turski dokumenti za istoriyata na Makedonia. Opshiren popisen defter za Pasha sandzhakot (kazite Demir Hisar, Yenije Kara su, Gyumuljina i Zihna) od 1569/1570 godina* [Turkish Documents on the History of Macedonia. Expanded written defter for Pasha Sanjaq (The Dramas, Kavala, Seres and Nevrokops) from 1569/1570]. – T. X, B. 1. Skopje, 2004.
- TDIM 2007:** *Turski dokumenti za istoriyata na Makedonia. Opshiren popisen defter za Pasha sandzhakot (kazite Drama, Kavala, Serez i Nevrokop) od 1569/1570 godina* [Turkish documents on the history of Macedonia. Expanded written defter for Pasha Sanjaq (The Dramas, Kavala, Seres and Nevrokops) from 1569/1570] – T. X, B. 2. Skopje, 2007.
- Totomanova, Hristov 2015:** Totomanova, A., I. Hristov. *Rechnik-index na slovoformite v Boriloviya sinodik i pridruzhavashtite go textove v rakopis NBKM 289* [Glossary-index of the Wordforms in the Boril Synodik and the Accompanying Texts in the NBCM 289 script]. Sofia: GRAFIS – AI. Zhekov, 2015.
- Tsigaras 2004:** Τσιγάρας, Γ. *Εκκλησίες της Ιεράς Μητροπόλεως Ξάνθης και Περιθεωρίου* [Churches of the Holy Metropoly of Xanthi and Perotheorios]. Ξάνθη, 2004.
- Vasiliev 1976:** Vasiliev, As. *Erminii. Tehnologiya i ikonografiya* [Ermineas. Technology and iconography]. Sofia: Publishing House “Septemvri”, 1976.

- Vulev 1972:** Vulev, G. *Selo Krastopole (Yenikyoi), Ksantiysko* [Village Krastopole (Enikyoi), Xanthi region]. Sofia: Publishing House OF, 1972.
- Yonchev 1975:** Yonchev, V. *Shriftat prez vekovete*. [The Font over the Centuries]. Sofia: Balgarski hudozhnik, 1975.
- Zaimov 1988:** Zaimov, Y. *Balgarski imennik. Parva chast. Lichni imena u balgarite ot VI do XX vek*. [Bulgarian Name Index. First part. Personal names of Bulgarians from VI to XX century]. Sofia: Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences, 1988.

Доц. д-р Георги Митринов
Институт за български език към БАН
бул. „Шипченски проход“ № 52, бл. 17
1113 София, България
mitrinov@abv.bg

Assoc. Prof. Georgi Mitrinov, PhD
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria
mitrinov@abv.bg